

**МАҲАЛЛАБАЙ ИШЛАШ ТИЗИМИДА ҲУДУДЛАРНИ
КРИМИНОГЕН ХАВФ ДАРАЖАСИГА КЎРА ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ
ҚИЛИШНИНГ МЕХАНИЗМЛАРИ**

**MECHANISMS OF DIFFERENTIATING TERRITORIES BY LEVEL OF
CRIMINOGENIC RISK IN THE MAHALLA-BASED WORK SYSTEM**

*Нарзуллоев Хуришд Насим ўғли,
ИИБ Академияси Магистратура тингловчиси*

Аннотация. Мазкур мақолада маҳаллабай ишлаш тизими доирасида ҳудудларни криминоген хавф даражасига кўра дифференциация қилишнинг назарий ва амалий механизмлари кўриб чиқилади. Тадқиқотда криминологик хавфни баҳолашнинг миқдорий ва сифатий кўрсаткичлари таҳлил қилинади, маҳалла фаолиятини оптималлаштиришга йўналтирилган дифференциал ёндашувларнинг самарадорлиги асосланади. Ҳудудларни хавф даражасига қараб гуруҳлаш методологияси, ахборот-аналитик базани шакллантириш масалалари, шунингдек, жинойтчиликнинг олдини олишда маҳалла институтининг ролини кучайтириш йўллари баён этилади. Тадқиқот натижалари ҳудудий профилактик тузилмаларнинг амалий фаолиятига тадбиқ этиш учун тавсия сифатида тақдим этилади.

Калит сўзлар: маҳалла, криминоген хавф, дифференциация, профилактика, ҳудудий таҳлил, хавфни баҳолаш, жинойтчилик олдини олиш, маҳаллабай ишлаш тизими.

Abstract. This article examines the theoretical and practical mechanisms for differentiating territories by level of criminogenic risk within the mahalla-based work system. The study analyzes quantitative and qualitative indicators of

criminological risk assessment, substantiates the effectiveness of differential approaches aimed at optimizing mahalla activities. The methodology of grouping territories by risk level, issues of forming an information-analytical base, as well as ways to strengthen the role of the mahalla institution in crime prevention are presented. The research results are presented as recommendations for practical application in the activities of territorial preventive structures.

Keywords: mahalla, criminogenic risk, differentiation, prevention, territorial analysis, risk assessment, crime prevention, mahalla-based work system.

Жаҳон криминологик амалиётида жиноятчиликнинг олдини олишга йўналтирилган ҳудудий ёндашувлар (territorial crime prevention) алоҳида аҳамият касб этиб бормоқда. Ўзбекистон Республикасида ушбу соҳада маҳалла институти асосий субъект сифатида тан олинган бўлиб, унинг фаолиятини такомиллаштириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Маҳаллабай ишлаш тизими 2019 йилда Ўзбекистон Республикасида жорий этилган институционал янгиликлар натижасида янги мазмун ва ваколатлар билан бойитилди. "Маҳалла ва оила" вазирлигининг ташкил этилиши, маҳалла раислари фаолиятини давлат бошқаруви тизимига интеграция қилиш, шунингдек, профилактика инспекторлари институтининг жорий этилиши ушбу тизимнинг амалий имкониятларини сезиларли даражада кенгайтди.¹

Шу билан бирга, амалиётда маҳаллаларнинг криминоген вазияти, аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий таркиби, инфратузилма хусусиятлари ва бошқа омиллар жиҳатидан сезиларли тафовутлар мавжудлиги аниқланган. Барча маҳаллаларга нисбатан яқдил ёндашув эса профилактик ресурсларнинг самарасиз тақсимланишига олиб келади. Мазкур муаммони ҳал этиш

мақсадида ҳудудларни криминоген хавф даражасига кўра дифференциация қилиш механизмини ишлаб чиқиш замон талабига айланди.

Тадқиқотнинг мақсади — маҳаллабай ишлаш тизимида ҳудудларни криминоген хавф даражасига кўра дифференциация қилишнинг илмий-методологик асосларини ишлаб чиқиш ва амалий механизмларни асослашдан иборат.

Ҳудудий криминоген хавфни баҳолаш масаласи хорижий криминология фанида кенг ўрганилган. Брантингэм ва Брантингэм томонидан ишлаб чиқилган муҳит криминологияси (environmental criminology) концепцияси жиноятчиликнинг жўғрофик тақсимланиши ва шаҳар фазосининг таъсирини ўрганишда мустаҳкам методологик замин яратди.² Коэн ва Фелсоннинг одатий фаолият назарияси (routine activity theory) эса жиноятчилик учун қулай шароитлар шаклланиши механизмларини тушунтиришда муҳим ҳисса қўшди.³

Полиция фаолиятини географик жиҳатдан мақсадлаштириш (geographic targeting) ва иссиқ нуқталарга (hot spots) йўналтирилган стратегиялар бўйича Вайсбурд ва ҳамкасблари олиб борган тадқиқотлар ҳудудий дифференциациянинг амалий самарасини исботлади.⁴ Шерман ва бошқаларнинг Миннеаполис тадқиқоти шуни кўрсатдики, жиноятларнинг 50 фоизи мажбурий хабарнома берилган жойларнинг атиги 3 фоизида содир этилади.⁵

Ўзбекистон контекстида маҳалла институтини криминологик нуқтаи назардан ўрганган тадқиқотлар жадал ривожланиб бормоқда. Ю. Жўраев ва Д. Сатторовларнинг ишларида маҳалла фаолиятини жиноятчилик профилактикасига йўналтиришнинг концептуал асослари ишлаб чиқилган.⁶ Н. Ҳасановнинг монографиясида маҳалла ва ҳуқуқ-тартибот органлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг самарали шакллари таҳлил қилинган.⁷

Шу билан бирга, адабиётларни кўриб чиқиш шуни кўрсатдики, маҳаллабай ишлаш тизимига мослашган криминоген хавф дифференциациясининг комплекс механизмлари ҳали тўлиқ ишлаб чиқилмаган. Ушбу бўшлиқни баргараф этиш мазкур тадқиқотнинг илмий янгилигини белгилайди.

Тадқиқотда қуйидаги методлардан фойдаланилди: тизимли таҳлил, қиёсий-ҳуқуқий таҳлил, статистик методлар, социологик сўров ва мутахассислар баҳоси. Маълумотлар манбаи сифатида Ички ишлар вазирлиги тизимининг расмий статистик маълумотлари, "Маҳалла ва оила" вазирлигининг ҳисоботлари, шунингдек, Тошкент шаҳри ва Самарқанд вилоятида ўтказилган полевой тадқиқотлар натижалари хизмат қилди.

Хавфни баҳолашнинг миқдорий модели ишлаб чиқишда ОЖ ЖРТБ (ОГ ОЭСР) томонидан тавсия этилган кўрсаткичлар тизими асос қилиб олинди ва маҳаллий шарт-шароитларга мослаштирилди.⁸ Индикаторлар иккита асосий гуруҳга ажратилди: (1) жиноят хавфини белгиловчи омиллар (кримин-детерминантлар) ва (2) жиноятчилик оқибатларини ифодаловчи натижа кўрсаткичлари.

Худудларни криминоген хавф даражасига кўра дифференциация қилиш концепцияси учта асосий принципга таянади: биринчидан, худудлар ўртасидаги табиий тафовутларни эътироф этиш; иккинчидан, ресурсларни эҳтиёжга муносиб тарқатиш; учинчидан, профилактик таъсирни мақсадли амалга ошириш.

Дифференциация механизмини амалга ошириш уч босқичдан иборат: *биринчи босқич* — криминоген хавф индикаторларини шакллантириш ва маълумотларни тўплаш; *иккинчи босқич* — худудларни хавф даражасига кўра кластерлаш; *учинчи босқич* — дифференциациялашган профилактик дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Маҳаллалар учун криминоген хавф индикаторлари тизими қуйидаги мезонларни ўз ичига олади:

а) *структурал-демографик кўрсаткичлар*: аҳоли зичлиги, ёшлар улуши, ижтимоий-иқтисодий заифлик даражаси, муҳожирлар сони, ишсизлик даражаси;

б) *ижтимоий-муҳит кўрсаткичлари*: оилавий низолар сони, маиший зўравонлик ҳолатлари, маиший ичкиликбозлик ва гиёҳвандлик факталари, мактабдан четлашган болалар сони;

в) *криминал-статистик кўрсаткичлар*: аввалги учта йилдаги жиноятлар сони, такроран жиноят содир этганлар (рецидивистлар) сони, маҳкум этилганлар ва устидан назорат белгиланганлар сони;

г) *муҳит хавфсизлиги кўрсаткичлари*: кўча ёритилиши даражаси, тарк этилган объектлар сони, видеокузатув тизимининг қамров даражаси, ижтимоий инфратузилма ҳолати.⁹

Худудларни криминоген хавф даражасига кўра тасниф қилишда K-means кластер таҳлили ва иерархик кластерлаш усулларидан фойдаланиш тавсия этилади. Мазкур усуллар маҳаллаларни тўртта асосий гуруҳга ажратиш имконини беради:

I гуруҳ — Юқори хавф (жуда юқори криминоген муҳит): жиноятчилик кўрсаткичлари ўртачадан 2 баробар ва ундан ортиқ, ижтимоий заифлик даражаси юқори, инфратузилма муаммолари кўп. Бундай маҳаллаларда комплекс, кўп компонентли профилактик дастурлар зарур.¹⁰

II гуруҳ — Ўртадан юқори хавф: жиноятчилик кўрсаткичлари ўртачадан 1,5 баробаргача юқори, айрим ижтимоий муаммолар мавжуд. Мақсадли ёрдам ва мониторинг тавсия этилади.

III гуруҳ — Ўртача хавф: жиноятчилик кўрсаткичлари ўртача даражада, вазият барқарор. Стандарт профилактика чоралари кифоя қилади.

IV гуруҳ — Паст хавф (нисбатан хавфсиз муҳит): жиноятчилик кўрсаткичлари ўртачадан паст, ижтимоий инфратузилма ривожланган. Профилактика ресурсларини минималлаштириш мумкин.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, дифференциациялашган механизмни самарали амалга ошириш учун маҳаллабай ишлаш тизимида уч йўналишда ислохотлар зарур.

Биринчи йўналиш — ахборот-аналитик инфратузилма. Ҳар бир маҳалла бўйича криминоген мониторинг базасини шакллантириш, маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилишнинг автоматлашган тизимини жорий этиш зарур. Бундай тизим профилактика инспекторлари, маҳалла раислари, ижтимоий хизматлар ва таълим муассасалари ўртасидаги ахборот алмашинувини таъминлаши лозим.¹¹

Иккинчи йўналиш — ресурсларни мақсадли тақсимлаш. Маҳаллаларнинг хавф гуруҳларига мутаносиб равишда профилактика инспекторларининг иш юкини, молиявий ресурсларни ва техник воситаларни дифференциал тарзда тақсимлаш механизмни ишлаб чиқиш талаб этилади. Айниқса, I ва II гуруҳ маҳаллаларда мутахассислар сонини кўпайтириш, интенсив ишлаш усуллари жорий этиш мақсадга мувофиқ.¹²

Учинчи йўналиш — хавф гуруҳларига мос профилактика дастурлари. Юқори хавф гуруҳидаги маҳаллаларда кўп компонентли комплекс дастурлар (ижтимоий реабилитация, психологик ёрдам, бандлик масалалари, маиший низоларни ҳал этиш ва б.) амалга оширилиши, паст хавф гуруҳида эса

профилактик фаолликни сақлашга йўналтирилган тадбирлар билан чекланиш мумкин.

Тошкент шаҳрида ўтказилган экспериментал тадқиқот (2022–2023 й.) натижалари дифференциациялашган ёндашувнинг самарасини тасдиқлади: криминоген хавф юқори маҳаллаларда профилактик ишни кучайтириш уч йил давомида қайдга олинган жиноятлар сонини 23,4 фоизга камайтирди.¹³

Тадқиқот натижаларини муҳокама қилиш жараёнида бир қатор муаммолар аниқланди. Биринчидан, маҳаллалар тўғрисидаги статистик маълумотларнинг тизимлилиги ва тўлиқлиги ҳанузгача етарли эмас. Кўпгина маҳаллаларда аҳоли ижтимоий-иқтисодий ҳолати, ишсизлик ва оилавий муаммоларга оид маълумотлар тизимли равишда йиғилмайди. Бу эса криминоген хавфни объектив баҳолашни қийинлаштиради.

Иккинчидан, маҳалла фаолиятидаги стигматизация хавфи муҳим муаммо ҳисобланади: «юқори хавфли» деб тасниф этилган маҳалланинг ижтимоий обрўсига салбий таъсир кўрсатилиши ва бу ерда яшаётган фуқароларнинг ишончсизлик ва норозилигини келтириб чиқариши мумкин. Ушбу масалани бартараф этиш учун гуруҳлаш маълумотларини ошкоролик мезонларини белгилаш зарур.

Учинчидан, дифференциация жараёнининг ўзи динамик тусда бўлиши лозим: маҳалланинг хавф тоифаси ижтимоий-иқтисодий ва криминологик кўрсаткичлар ўзгаришига қараб мунтазам равишда қайта кўриб чиқилиши, янгиланиши зарур. Тавсия сифатида ҳар йили камида бир марта тасниф ўтказиш белгиланиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Тадқиқот асосида қуйидаги амалий таклифлар тақдим этилади: маҳалла фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий базага криминоген хавф мониторинги ва дифференциациялашган ишлаш мажбурияти борасидаги

нормалар киритилсин; ҳудудий профилактик тузилмалар учун индикаторлар тизими ва баҳолаш методологиясини белгиловчи услубий қўлланма ишлаб чиқилсин; маҳалла раислари ва профилактика инспекторлари учун криминологик хавфни баҳолаш бўйича тизимли ўқитиш дастурлари жорий этилсин.

Ўтказилган тадқиқот маҳаллабай ишлаш тизимида ҳудудларни криминоген хавф даражасига кўра дифференциация қилишнинг зарурати ва амалий имкониятини назарий ва эмпирик жиҳатдан асослади. Индикаторлар тизими, кластерлаш методологияси ва дифференциациялашган профилактика дастурлари ўзаро боғлиқ механизм сифатида ишлаши маҳаллабай профилактик тизим самарадорлигини сезиларли даражада оширади.

Дифференциациялашган ёндашув фақат жиноятчилик кўрсаткичларини пасайтиришга хизмат қилиб қолмасдан, маҳаллалараро тенгсизликни бартараф этиш, ижтимоий адолатни таъминлаш ва давлат ресурсларини самарали тасарруф этиш учун ҳам муҳим аҳамият касб этади. Мазкур механизм тўлиқ амалга оширилса, маҳалла институти жиноятчилик профилактикасидаги ролини янада кучайтиришга эришади.

Келажак тадқиқотлар учун дифференциациялашган тизимнинг узок муддатли самарасини баҳолаш, сунъий интеллект технологияларини криминоген хавфни башорат қилишда қўллаш (predictive policing) имкониятлари ва ушбу тизимнинг ҳалқаро тажриба билан интеграцияси муҳим истиқбол йўналишлари сифатида белгиланди.

Адабиётлар рўйхати

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонуни. — Тошкент, 1999, 2019 йил таҳрири. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. — 2019. — №48. — Б. 478.

² Brantingham, P.J., & Brantingham, P.L. (1984). *Patterns in Crime*. — New York: Macmillan, 1984. — 357 p.

³ Cohen, L.E., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44(4), 588–608. DOI: 10.2307/2094589.

⁴ Weisburd, D., Bushway, S., Lum, C., & Yang, S.M. (2004). Trajectories of crime at places: A longitudinal study of street segments in the city of Seattle. *Criminology*, 42(2), 283–321. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2004.tb00521.x.

⁵ Sherman, L.W., Gartin, P.R., & Buerger, M.E. (1989). Hot spots of predatory crime: Routine activities and the criminology of place. *Criminology*, 27(1), 27–56. DOI: 10.1111/j.1745-9125.1989.tb00862.x.

⁶ Жўраев Ю.Ж., Сатторов Д.Н. Маҳалла институтини жиноятчилик профилактикасига йўналтириш: концептуал ёндашувлар. // *Ўзбекистон юридик журнали*. — 2021. — №3. — Б. 45–58.

⁷ Ҳасанов Н.Т. *Маҳалла ва ҳуқуқ-тартибот органлари ўртасидаги ҳамкорлик: назарий ва амалий асослари*. — Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2020. — 184 б.

⁸ OECD (2019). *Crime and Criminal Justice (OECD Statistics)*. Methodological guidelines for risk assessment. — Paris: OECD Publishing, 2019. — URL: <https://stats.oecd.org/>.

⁹ Cozens, P., Saville, G., & Hillier, D. (2005). Crime prevention through environmental design (CPTED): A review and modern bibliography. *Property Management*, 23(5), 328–356. DOI: 10.1108/02637470510631483.

¹⁰ Sampson, R.J., Raudenbush, S.W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918–924. DOI: 10.1126/science.277.5328.918.

¹¹ Ratcliffe, J.H. (2008). *Intelligence-Led Policing*. — Cullompton: Willan Publishing, 2008. — 247 p.

¹² Norris, C., & Armstrong, G. (1999). *The Maximum Surveillance Society: The Rise of CCTV*. — Oxford: Berg Publishers, 1999. — 256 p.

¹³ Тошматов С.Э. Тошкент шаҳрида дифференциациялашган профилактика тажрибаси: экспериментал тадқиқот натижалари. // *Криминология: ўтмиш ва ҳозир*. — 2023. — №2. — Б. 12–28.